

**БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ
ИНСТИТУТ ЗА ИСТОРИЧЕСКИ ИЗСЛЕДВАНИЯ
СЕКЦИЯ „НОВА БЪЛГАРСКА ИСТОРИЯ”**

АЛЕКА АЛЕКСАНДРОВА СТРЕЗОВА

БЪЛГАРСКИТЕ ДИПЛОМАТИ 1879-1912 Г.

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертация за присъждане на образователната и научна степен „доктор”

в научна област: 2. Хуманитарни науки
професионално направление: 2.2. „История и Археология”
научна специалност: „История на България”

Научен ръководител:
Доц. д-р Василка Танкова

Членове на научното жури:
Проф. д.и.н. Милко Палангурски
Проф. д.и.н. Трендафил Митев
Доц. д-р Добринка Парушева
Доц. д-р Йорданка Гешева
Доц. д-р Василка Танкова

София, 2013

Дисертационният труд е обсъден и предложен за публична защита от научния състав на секция „Нова българска история” при Института за исторически изследвания към Българската академия на науките на заседание от 29 януари 2013 г.

Дисертацията се състои от увод, изложение, структурирано в две части, заключение, библиография и приложения с общ обем 371 страници.

Публичната защита ще се състои на 28 май 2013 г. от 11,30 ч. в Големия салон - зала 102 на Института за исторически изследвания при БАН

София, бул. „Шипченски проход” № 52, бл. 17

Материалите по процедурата са публикувани на интернет страницата на Института за исторически изследвания при БАН (www.ihist.bas.bg)

УВОД

Както и да се пише, разказва и интерпретира началната страница от историята на българската дипломация, тя винаги ще започва с външнополитическата рамка на това развитие, наложено от Берлинския договор. Санкционирана от подписания на 1/13 юли 1878 г. международен трактат, България „се въздига в самостоятелно и трибутерно Княжество под суверенитета на Н.В. Султана”, задължено да плаща годишен данък на сюзерена. Зависимостта на Княжеството е засвидетелствана и в ангажимента му да поеме частта на османските задължения, отнасящи се до железопътно строителство, то наследява и дълговете на Империята към западните държави, за него остава в сила и капитулационния режим. Така България, докато е Княжество, до 1908 г., е третирана от официалните правителства на чуждите държави, а и от влиятелните теоретици на международното право, като несuverенна държава, колкото и тя да се стреми да доказва обратното.

Извоюването на правото на дипломатическо представителство на Княжеството е дълъг и неравномерен процес. Разрешението за откриване на първите княжески агентства в чужбина е санкционирано от великите сили по време на първата обиколка на княз Александър I в Европа през май-юни 1879 г. Но то касае само съседните на България балкански столици, с които София има належащи въпроси за решаване (чл. 17 от Търновската конституция). Разширяването на княжеската дипломатическа мрежа идва по-късно – с малки крачки, в продължение на четвърт век, когато София вече става равнопоставен дипломатически субект на международната сцена.

Още от първите години на държавно-политическата уредба и за целия период на развитие до 1912 г., определян като „най-оптимистичен” в новата ни история, дипломатите на Княжество България имат съществена, понякога и определяща роля за решаването или нерешаването на многобройните външнополитически проблеми на новата държава. Дали става дума за двустранни отношения, за международни преговори и договори, или за значими събития като Съединението от 1885 г. и Независимостта от 1908 г., българските дипломатически представители са сред главните действащи лица. Карьерни или избирани *ad hoc*, те са в мизансцена на 30-годишния процес на утвърждаване на държавата като пълноправен и активен субект на международните отношения. Последователно и без изключения официалните представители на българската държава в чужбина се изявяват и като посланици,

пропагандатори и защитници на стратегията за национално обединение както в лично, така и в делегирано качество.

ЦЕЛИ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО

Идеята на настоящия труд е да даде, от една страна, пространна и пълнокръвна картина на началните стъпки, разволя и модернизацията на българската дипломация, а от друга, като представи участието на първите български дипломати във външнополитическия процес, да ги индивидуализира като исторически личности, а и да ги персонифицира като обособена част от българския елит. С оглед спецификата на изследването, то е подредено в две части: в първата се описва формирането, утвърждаването и преобразуванията на дипломатическия корпус, във втората е анализиран и коментиран социалният профил на дипломатите като група.

За постигането на основните цели, главните акценти са поставени върху създаването и развитието на дипломатическия институт (по-специално организацията на Министерството на външните работи и изповеданията и задграничните структури на ведомството) от 1879 г. до 1912 г.; върху действието на княжеската/царската дипломация; обърнато е по-голямо внимание на дейността на външните министри в ръководенето на дипломацията и е конкретизирана ролята на дипломатическите агенти в чужбина. Направен е опит да се изведе ролята на монарха в ръководенето на дипломацията. И не на последно място, конструиран е просопографският образ на българската дипломация като е проследен социалният „бекграунд“ на представителите, както и индивидуалните им пътища към кариерата.

НАУЧНИ МЕТОДИ НА ИЗСЛЕДВАНЕ

Изследването предполага два метода на работа: традиционен исторически и интердисциплинарен. В първата част е използван историческият за критичен анализ на документалните свидетелства и обобщаването на различните мемоарни и историографски данни. Втората част на труда предлага един интердисциплинарен подход, тъй като историческите интерпретации взаимодействат със социологически, етнографски и статистически факти.

СТРУКТУРА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Дисертационният труд се състои от предговор, изложение (обособено в две части), заключение, библиография и приложения, с общ обем 371 страници.

В **увода** се обосновава темата на дисертацията, нейните цели и задачи, аргументират се хронологическите рамки на изследването и се прави критичен обзор на историографията.

Първата част е разделена на четири глави, всяка една от няколко параграфа, отразяващи хронологически изявите на княжеската дипломация. *Началната глава* отбелязва създаването и развитието на дипломацията при властването на княз Александър I. Наличните исторически свидетелства, научните съчинения и комплексното им отразяване позволяват да се направи един задълбочен анализ на ранната дейност на княжеските представители. Българската дипломация преживява своите първи седем години, които се оказват изключително динамични и важни за бъдещото ѝ развитие. Те съвпадат и с управлението на княз Александър, пръв владетел и дипломат на модерна България. Всъщност обаче фигурата на княза съвсем не се очертава като ръководна в българската дипломация. Дали заради неспособността му да наложи своята воля и авторитет или заради изконно демократичните възприятия на българския народ, през първите години на съществуването на Княжеството външната политика се определя и реализира от правителството. Князът не съумява да създаде хармонични отношения с подчинените му министри, а изолираните му, често самостоятелни външнополитически акции увеличават неговата непопулярност.

Дипломацията на Княжеството при властването на княз Александър I е подчинена на необходимостта от изясняването и регулирането на важни актуални въпроси в отношенията на България със съседните държави. Безспорно, най-болезнените проблеми трябва да се решават с Цариград. Двустранните контакти са допълнително затруднени, тъй като османската власт настоява на собственото си схващане за васалния статут на България и не желае да третира България като равнопоставен партньор в международното общуване.

Още със създаването на българската държава във външната политика трайно присъства темата за националното обединение на българите извън пределите на отечеството. През 1880 г. е направен първият международен сондаж за съединение между Княжество България и Източна Румелия, инспириран от княза. Отрицателният отговор не обезкуражава управляващите, които организират нови акции съответно през 1882 г. и 1884 г. – опити, които година по-късно намират своята реализация в Съединението на двете български области от 6 септември 1885 г.

Фундаментът на Министерството на външните работи и изповеданията (понастоящем МВРИ) и създаан още от първото правителство на Тодор Бурмов, в което

външен министър е Марко Балабанов. Структурата е скромна – състои се от три отдела – за връзка с разните местни ведомства; за сношение с иностранныте дипломатически агентства и за Духовните дела. При министерството се създава длъжност главен секретар, който да завежда и разпределя цялата кореспонденция, да управлява при болест или отсъствие на министъра. Княжеското постановление определя и първоначалния състав на представителствата с персонал дипломатически агент, секретар и преводач.

Планирана и всеобхватна организация на външното министерство е предприета по времето на режима на пълномощията (1881-1883). Благодарение на неизчерпаемата енергия на титуляра д-р Георги Вълкович, ведомството придобива модерен европейски облик. Министърът извършва и знаменателни кадрови назначения (като това на Георги Вернаца, който става душата на министерството за периода до Балканските войни). Безспорен принос на забележителния държавник е организирането на пощите и телеграфите. Почти двугодишната активност на д-р Вълкович като министър е изключително плодотворна за развитието на българското външно министерство. Като опитен администратор, той създава една мрежовидна структура, ръководена от външния министър. Опитите му да разшири дипломатическото представителство чрез откриването на агентство в Черна гора обаче не успяват. През лятото на 1883 г. е направен опит да се изпрати български представител в Петербург. Инициатива, вдъхновена от княза в условията на вече силно изразена враждебност от страна на императорския руски двор, тя удря на камък.

По отношение на кадровия състав се оформя една своеобразна школа, консолидирана около стремежа за служба в името на бъдещата независима и обединена България. Освобождението предлага съвършено нови перспективи пред представителите на Княжеството зад граница. Някои от тях разполагат с известен дипломатически актив, натрупан в годините на османска власт при общуването с чужди представители. Но тогава те не са били възприемани като емисари на самостоятелна държава, макар и да са действали от името на българската общност. Те нямат теоретична подготовка по дипломатическите въпроси, практическата е в известен смисъл недостатъчна, така че условията изискват да се усъвършенстват в движение. Липсата на опит ясно личи при първите дипломатически агенти. Формите и средствата на дипломатическо общуване и свързаните с него церемониал и протокол, писането на рапорти до княжеското правителство, се оказват нещо ново и непознато за българите.

Този период не е характерен с особена куртоазия на българската дипломация. Освен това българските дипломати, с изключение на Начович, не са достатъчно обиграни и информативни. От дипломатическите агенти, единствено Начович и Балабанов остават и занапред в сферата на външнополитическото представителство. Повече са външните министри, които остават на дипломатическото поле до Балканските войни. Наред с гореспоменатите двама, в политиката остават и д-р Вълкович, д-р К. Стоилов, Н. Стойчев. И това не е изненада. Докато българските дипломатически агенти в съседните страни през първите седем години имат твърде ограничена роля, а и често се оказват неподходящ избор, то външните министри доказват способностите си в трудните условия на българското съществуване. Може да се обобщи, че в първите седем години на развитието на българската държава основна роля в княжеската дипломация играят външните министри, които определят и ръководят външнополитическите офанзиви на Княжеството.

Първите български представители в чужбина са избирани внимателно и амбициозно, но не всички се оказват подходящи за дипломатическа дейност. За интересувания ни период, Княжеството поддържа три агентства в чужбина, а именно в съседните Сърбия, Румъния и Османската империя. В Цариградското агентство от 1882 г. всичките княжески емисари са с ранг “управляващ”, което е твърде незадоволително за претенциите на Княжеството, а и същевременно последните са далеч от това да са способни и надарени с външнополитически нюх. Голямо противоречие стои във факта, че всички български политици признават единодушно, че княжеското агентство в Цариград е най-важно, но същевременно в продължение на три години представителството няма титуляр, не може да намери достоен и компетентен кандидат за поста. Това, разбира се, се дължи и на всевъзможните пречки, поставяни от османска страна и нежеланието на Портата да признае съществуването на самостоятелна княжеска дипломация.

Още в първите години на съществуване на Княжеството е представена възможността да участва в международни конференции по актуални въпроси. Сътрудничеството в Европейската дунавска комисия (за корабоплаването по р. Дунав) и Конференцията на Четирите във Виена (относно железопътното строителство) се превръщат в първите сцени на изява на княжеската дипломация, където българските представители не само получават случай да участват, но и да извоюват първите успехи за държавата си.

До абдикацията на княз Александър особена и твърде важна роля имат специалните пратеници, които се проваждат в чужбина с определени мисии и каузи, за които да лобират. Различните кратки сондажи около Съединението изграждат образа на бъдещия княжески дипломат – мобилен, ерудиран, с европейско възпитание и изтънчени нрави. Първите седем години са основно и важно стъпало и същевременно пробен камък в израстването на българските дипломати. Специално активността около Съединението отсява и определя способните и енергични политически мъже, които и занапред остават в средите на дипломацията. А пред българското княжество съвсем не са свършили външнополитическите изпитания, което в следващите години закономерно се обляга на опита и способностите на своите представители.

Втората глава представя драматичното десетилетие, започнало с управлението на Регентството, последвано от няколкогодишния Стамболов режим и увенчано с признаването на Фердинанд за законен владетел на България през 1896 г. – време, изпълнено с напрежение, но и усърдие и отдаденост за преодоляване на международната изолация. В хода на проучването се доказва, че именно през този период са поставени стабилните основи на княжеската дипломация – в този ѝ вид, в който тя, въпреки модификациите, остава до края на изследвания период.

Постиженията на българската дипломация по време на Регентството са свързани с името на Гр. Начович – способен, енергичен и проникателен външен министър, един от дейците, на които Княжеството дължи успешното излизане от „българската криза“. Държавникът идва на власт с богата професионална биография, в която се открояват заеманите от него длъжности на титуляр на МВРИ и дипломатически агент в Румъния. Едно от първите му постижения е възстановяването на дипломатическите отношения с Белград, вследствие на което Сърбия става първата държава, която признава режима в България след абдикирането на княз Александър. Скъсването на дипломатическите отношения с Русия през ноември 1886 г. обаче значително влошава положението на регентството. По-лошото е, че България освен политически, се оказва и дипломатически изолирана от събитията. За смекчаването на международния климат в отношението към Княжеството е взето решение в Европа да бъде изпратена тричленна депутация, чиято основна задача ще бъде да търси кандидат за българския престол.

Мисията е поверена на д-р К. Стоилов, Д. Греков и Константин Хаджикалчов – първите двама политически съмишленици на Начович, а последният – симпатизант на консерваторите. Неслучайно делегацията е избрана в този състав – консервативните дейци са по-добре образовани, с повече опит, а Стоилов е вече познат сред

европейските управленски среди от времето на обиколката му като придружител на княз Александър I през лятото на 1879 г. Депутацията изиграва историческа роля – тя се свързва с принц Фердинанд Сакс Кобург Готски, който няколко месеца по-късно става вторият владетел на Княжеството.

С избирането на принц Фердинанд за български княз завършва първият драматичен период в българската криза. Княжеството преживява година на напрежение, вътрешни сътресения, създава предпоставки за външна намеса във вътрешните си дела. В годината на безкняжие блясват управленския талант и дипломатически способности на плеяда държавници, които извеждат до успешен край решението на българския въпрос. Тук е мястото да се отбележи и значението, което изиграва министър-председателят в този труден за отечеството момент. Стамболов начело на държавата и Начович – на дипломатията мобилизират способните и образовани български дейци в защита на българската кауза. Силно впечатление прави рационалността и комбинативността на двамата – те избират точните хора на точното място, енергично действат успоредно на няколко фронта. Пращането на депутация в Европа и номинирането на д-р Вълкович за специален пратеник в Цариград са знаменателни в това отношение. Европейските столици са кръстосвани от най-добрите български дипломати - познати сред обществото, представени във висшите среди, които своевременно информират кабинета за настроенята в Европа в това смутно за България време. В съседните държави са пратени доверени на режима лица, които поддържат междусъседските контакти и по този начин регентството получава пълнокръвна и достоверна картина на международния живот.

Управлението на регентството е явен симптом за полититическата зрялост на българските държавните мъже. Особено важно е излизането на Княжеството от наложената му рамка на васална държава – през месеците безкняжие правителството, категорично изолирано и враждебно гледано от Русия, успява самостоятелно не само да се справи с нестабилността във вътрешен и външен план, но и да избере само кандидат за престола. Напълно закономерно действащите лица на сцената на европейската дипломатия остават и занапред в това поприще и в следващите години разгръщат способностите си на мъдри и обиграни държавници.

След като князът пристига в София, основна задача на управляващите става признаването на Фердинанд от великите сили и Портата за законен княз на България. На тази задача са подчинени повечето външнополитически инициативи на кабинета в първите седем години от князуването на принц Фердинанд.

Разбира се, основното внимание продължава да бъде насочено към Цариград като към място, където се решават българските съдбини. Още по време на регентството в края на април 1887 г. важният пост е предложен на д-р Г. Вълкович, който така или иначе е в Цариград като специален пратеник на България. Емисарът приема и от началото на 1888 г. започва да изпълнява официално своите задължения. Присъствието на д-р Вълкович в Цариград е най-силният коз на българската дипломация в настоящия момент. Приятелството на княжеския агент с великия везир Кямил паша е пословично. Благодарение на редовните интимни срещи между двамата МВРИ е подробно информирано за взаимоотношенията между държавите, а д-р Вълкович става основната брънка, свързващото звено между софийските управляващи и европейските сили.

Българските политици не престават да мислят за съдбата на поробените си сънародници в Македония. През август 1888 г. правителството предприема мащабна външнополитическа инициатива, в която ангажира най-добрите си дипломати, да сондира мнението на част от европейските кабинети по изпълнението на чл. 23 и чл. 62 на Берлинския договор. Д-р Г. Вълкович действа в Цариград, където връчва на Високата порта паметна бележка от името на българите въобще, в която намеква за неспазването на международните договори от страна на империята.

На д-р К. Стоилов и Гр. Начович, добре познати лица, са възложени мисии да проучат възможните реакции на западните държави при евентуални български действия в Македония. Д-р Стоилов се среща неофициално с италианския посланик във Виена, както и с италианския министър-председател Криспи, от които разбира, че времето за повдигането на македонския въпрос не е още дошло. Идентично е виждането на английския министър Солзбъри, както и на австроунгарския външен министър. В Цариград, в разговори с чужди посланици, Начович е уверен, че българското правителство няма да получи подкрепа по македонския въпрос. По това време за пръв път е подадено прошение от цариградските българи до султана да изпрати български митрополити в европейските вилаети. Единодушното мнение на силите показва, че още не е назрял моментът за решение на проблемите в Македония. Емисарите се завръщат в София, но участието им не е напразно – в гореописаната акция те отново напомнят за себе си на европейската дипломатическа сцена и затвърждават образа си на проводници на българската външна политика.

Безспорно големият пробив за периода е откриването на княжеско агентство във Виена през 1889 г. Опитите да се продължи тази тенденция със създаването на представителство в Атина обаче удрят на камък. Необходимо е да се отбележи, че

откриването на дипломатическо агентство във Виена е извършено в разрез с Търновската конституция, а именно с нейния седемнадесети член, където изрично е казано, че Княжество България може да поддържа отношения само със съседните държави. Ограничението се смята от европейските държави за установено веднъж завинаги. Именно заради това откриването на дипломатическо агентство във Виена е огромен успех за правителството на Стамболов и същевременно неочакван удар за Русия. Макар да е с официозен характер, това е първото княжеско представителство в столица на великата сила – главен съперник на Петербург за влияние на Балканите и свидетелства за нарастналия международен престиж на Княжеството.

По същото време Княжеството печели свой представител и в столицата на друга велика сила – Франция. Славистът българофил Луи Леже е назначен от българското правителство за официозен представител с мисия да се грижи и защитава интересите на българските студенти във Франция.

От времето на Стамболов датират първите суверенни търговски договори, сключени между България и великите сили. Една успешна инициатива, дължима отново на прозорливостта на дипломатическия агент в Цариград д-р Вълкович, който пръв внушава необходимостта от промяна в статуквото. Споразуменията представляват временни търговско-митнически спогодби, които игнорират съществуващата система на капитулациите. Спогодбата с Великобритания става първият български договор, сключен без участието на сюзеренния двор, и това се превръща в прецедент за бъдещото междудържавно договаряне на Княжеството.

През февруари 1890 г., българската дипломация се задейства за получаване на концесии в Македония. С участието на д-р Вълкович са изработени няколко определени искания към Портата, едно от които третира въпроса за българските епархии в Одринско и Македония. Княжеската дипломация минава в настъпление – Стамболов поема лично МВРИ. Концентрирането на външната политика в ръцете на премиера е свидетелство за усвояването на решителен курс в отстояването на българските права. Твърдостта на българския външен министър принуждава султана лично да обсъди със своя Министерски съвет българския казус. През лятото излиза султанско ираде за два владишки берата – за Скопска и Охридска епархия. Извоюването на владишките берати е апогей в кариерата на Ст. Стамболов, корона на политическите му усилия. За пръв път Княжеството самостоятелно, въпреки руската съпротива, постига признаването на българския характер на две епархии – достатъчна предпоставка за последващи дипломатически инициативи по въпроса. Бляскавите

успехи на българската дипломация не остават незабелязани извън пределите на Княжеството и повличат след себе си похвали и одобрения на представителите на великите сили.

След чувствителния пробив в българо-турските отношения, проправил пътя за политическите си наследници, Стефан Стамболов се оттегля от управлението на МВРИ като поверява поста на Димитър Греков. Новият титуляр е добре познат сред свои и чужди. Ръководил различни министерства, дипломатически емисар на правителството пред великите сили, той за пръв път поема външното ведомство. Изборът се оказва твърде сполучлив, тъй като освен подходящите за поста лични качества, Греков споделя Стамболовото виждане за силна държава и симпатизира на възгледите му за външната политика. Между двамата започва плодотворно сътрудничество, донесло на Княжеството нови придобивки. Грековото управление започва с вътрешноадминистративни промени в повереното му ведомство. Скоро, обаче, българската дипломация бележи една от най-тежките си загуби. През февруари 1892 г. д-р Георги Вълкович е убит от злодейска ръка. Жертва на политическите борби, тази свидна загуба лишава Княжеството от един от своите най-достойни дипломатически представители. Но официална София не се обезкуражава и преследва последователно своите външнополитически цели.

Към края на Стамболовото управление е постигнат поредния успех за държавниците в София, които извоюват още два владишки берата за Македония. Нов, бляскав успех за българската дипломация, която възстановява границите на българската екзархия и ражда нови надежди в душите на българите извън пределите на отечеството. Придобивката свидетелства за решимостта на българския министър-председател да прокара ново виждане в българската външна политика, а именно възприятието за тесни връзки с държавата съюзерен, които да доведат до материални отстъпки. Следващите години доказват правотата на подобно виждане и значително улесняват двустранните контакти.

През целия период на управление водеща линия в Стамболовата политика е признаването на Фердинанд за законен владетел на България. В първите седем години на своето князуване, Фердинанд остава безмълвен наблюдател на външнополитическите изяви на българското правителство. Положението му на престола не е достатъчно укрепнало, за да има той ръководна роля в политическия живот и в частност в дипломацията. С цел да закрепят княжеската власт и с оглед признаването на Фердинанд в близко бъдеще, създаването на династия се превръща в

непосредствена цел на правителството. И тази външнополитическа офанзива се увенчава с успешен край – през 1893 г. княз Фердинанд се жени за пармската принцеса Мария-Луиза, а следващата година България вече има своя престолонаследник. Князът, вече създал династия и добре ориентиран се във вътрешнополитическите игри, изявява претенции за по-голяма роля в ръководенето на външните дела, което в присъствието на Стамболов е невъзможно.

Монополът на Стамболов над външната политика, както и неотложните въпроси, които стоят пред българската дипломация в частност, оставят на заден план организирането на външното ведомство, както и стратегията за подбор на кадри за представителствата в чужбина. Всъщност, няма специални изисквания към първите български дипломати. Няма и как да има, тъй като България не разполага с дългогодишна дипломатическа школа, да не говорим за теоретична подготовка. Приема се за достатъчно княжеските представители да са влиятелни общественици в страната си, с добро образование и по възможност познати на чуждите дейци. В този смисъл всяка една от номинациите, както и спорадичното изпращане на емисари с разни мисии в чужбина се обосновава от конкретните постижения на представителя в миналото му.

Емблематичен пример е назначението на д-р Вълкович в Цариград. Подобен е случаят с Гр. Начович, изпратен във Виена освен заради влиянието си в България, още и заради това, че е водил активна дейност там в края на 60-те години на XIX век. Пак по такива съображения и Богдан Горанов е изпратен в Белград, а Петър Димитров – в Цариград. По това направление, дипломацията на Стамболов следва стъпките на своите предшественици, които също изпращат княжески дипломати по места заради заслуги. Важно е да се отбележи, че макар различни партии да управляват държавата, по външнополитическите приоритети те проявяват пълна приемственост.

От протоколна гледна точка, във всяка една от столиците-резиденти, княжеските дипломатически представители действат активно за преодоляване на положението на зависимост. Но всеки един има своите способности за постигането на целта. Докато едни демонстративно отбягват събития, на които не са поканени, за да внушат позицията си на несъгласие, други не пропускат удобен случай да се покажат и да създадат полезни запознанства. От личната обмяна на опит между княжеските представители се разбира, че МВРИ няма определена стратегия относно преодоляването на зависимостта. Изглежда Министерството скицира определени насоки, които са използвани от българските дипломатически агенти. По думите на един от представителите МВРИ

остава известна свобода на своите служители, така че главната инициатива по еманципирането остава в тяхни ръце.

Въпреки усилията на българските дипломати, вижда се, че някои въпроси стоят отвъд техните възможности. След седемгодишно князуване, Фердинанд разбира, че бъдещият напредък на България, спечелването на самостоятелност зависи в главна степен от разположението на Великите сили и в частност Русия. Признаването му за законен княз е подчинено на помирението с Петербург и той предприема конкретни постъпки в тази насока. Скоро е подсказана и формулата на успеха. Руски дипломати внушават на българските управляващи, че възможно обезпечение би било покръстването на престолонаследника в православна вяра. След множество перипетии, включително и афоресване на княз Фердинанд от католическата църква, на 2 февруари 1896 г. е извършено миропомазването на престолонаследника Борис. Същият ден князът е утвърден за законен владетел на България от Петербург. Месец по-късно турска делегация връчва на княза два султански фермана – единият, че Турция го признава за княз, а другият – че го назначава за генерал-губернатор на Източна Румелия.

Признаването на княз Фердинанд е голям успех за българската дипломация. Приключва дългата криза, касаеща международното положение на България. Възстановени са официалните отношения с Русия, а оттам и с другите държави. Сега всичките усилия на управляващите се насочват към подобряването на положението на поробените сънародници в Македония и Одринско. Втори февруари създава нови перспективи пред княжеската дипломация. Престижът на Княжеството нараства, чуждите дипломатически представители спокойно общуват с двореца. Международното признание създава условия и за разширяването на българската дипломатическата мрежа, което скоро става факт.

Третата глава проследява годините до 1908 г. и отразява увеличаването на външнополитическите агентства, усъвършенстването на нормативната уредба за външнополитическото ведомство и практическото утвърждаване на българските дипломатически агенти като равнопоставени колеги в междудържавното общуване – всичко това като пряко следствие от международното признаване на монарха и очакван резултат от цялостния напредък на България.

След 2 февруари 1896 г. се открива благоприятна възможност за откриването на нови дипломатически агентства на България в чужбина. Вследствие на възстановените българо-руски взаимоотношения, към края на годината в Петербург е изпратен д-р Д.

Станчов. Дългогодишен началник на тайния кабинет на княза, довереник на владетеля, дипломатически представител в Румъния и Австро-Унгария, Станчов въплъщава в себе си най-желаните качества на дипломата – високо ерудиран, с европейски маниери и аристократично излъчване, деликатен и любезен, диалогичен, но същевременно твърд и последователен в отстояването на националния интерес. Дипломатическата мрежа се разширява с представителства и в Гърция, Черна гора и Франция. И така към края на XIX в., вследствие на международното признаване на княза, България има вече осем дипломатически агентства. Княжеството е открило представителства във всички балкански държави и в три от столиците на Великите сили. Агентствата във Виена, Петербург и Париж са от особено значение за София, тъй като първите две държави са тясно свързани със съдбата на Балканите, а третото е особено удобен център, за да се следят настроенятия в останалите европейски страни. Освен това, предвид сключеното съглашение между Русия и Франция, е добре България да е в течение на двустранните контакти.

Княжеските представителства в Западна Европа и Русия са голям престиж както за държавата, така и за княза, който вече с нарастнало самочувствие пътува из Стария континент. Динамичният дипломатически живот става чудесна школа за българските дипломати и ги усъвършенства като професионалисти. Същевременно всяко едно от местоназначенията носи свои специфики и провокира гъвкавост в кариерната активност. Но обединяващият център между всички български дипломатически агенти е арената на Европейска Турция. Върху съдбата на поробеното население е концентрирана цялата тяхна енергия и действия. След опитите за създаване на балкански тристранни споразумения (първо с Черна гора и Сърбия, а впоследствие – със Сърбия и Гърция), княжеската дипломация се убеждава, че позициите на балканските държави по въпроса за Македония коренно се различават. Атина и Белград категорично отхвърлят българското виждане за превръщането на Македония в привилегирована провинция.

Правителството на д-р К. Стоилов продължава започналата още при Стамболов политика на тесни връзки и пряки преговори със сюзерена за издействане на отстъпки в Македония. По време на напрегнатия гръко-турски конфликт за о. Крит, българската дипломация с цената на множество усилия успява да получи разрешение за откриването на търговски агентства в Османската империя, както и нови три берата за българи – митрополити в Македония.

Разрешението за назначаването на български митрополити е пореден пробив на княжеската дипломация, особено като се има предвид, че в изострените условия на Балканите Сърбия и Гърция активно работят срещу българските стремежи. Откриването на търговски агентства е голямо постижение, тъй като София извоюва правото да поддържа представителства с консулски характер, които да защитават правата на сънародниците си в Османската империя. Направена е още една крачка към суверенитета, след като лично сюзеренът дава съгласие за откриване на търговски агентства, при това в седем града от европейските му владения.

На границата на XIX – XX век българската дипломация опитва да осъществи потесни контакти с Петербург като потенциален силен съюзник за набелязаните от правителството цели. От страна на София е започната инициатива за военно сближение, кулминирано в подписаната през 1902 г. военна конвенция. Документът има дефанзивен характер и е сключен в отговор на военното съглашение между Австро-Унгария и Румъния. В този смисъл то касае действия против гореспоменатите държави и не е насочено нито срещу Турция, нито срещу останалите балкански държави. Конвенцията третира начина на действия в случай на война с Австро-Унгария, Румъния или с Тройния съюз.

През лятото на 1903 г. избухва Илинденско-Преображенското въстание, което разтърсва устоите на империята, но и води до тежки последствия за поробеното население в Македония и Одринско. Въстаническата акция влошава драстично двустранните отношения, затова княжеската дипломация залага единствената си печеливша карта – изпраща в Цариград дългогодишния дипломат и туркофил Григор Начович. Благодарение на неговите усилия, на 26 март 1904 г. е подписано българо-турско споразумение. Според клаузите Княжеството трябва да пречи на образуването на революционни чети на своя територия и да препятства внасянето на взривни вещества на територията на вилаетите. От своя страна, Турция ще приложи реформи в Солунски, Битолски и Косовски вилает. Тя обявява амнистия и гарантира подкрепа за завърналите се бежанци. Дадено е обещание българите с необходимите качества да имат достъп до граждански и съдебни служби. Допълнителен протокол към споразумението предвижда изготвянето на специални спогодби по различни въпроси, един от които се отнася до атрибутите на търговските агенти.

Двустранната спогодба не спомага за задълбочаването на реформите, но все пак българските управляващи и общество са доволни. Преодоляват се затрудненията в българо-турското общуване, освободени са 4000 затворника и много бежанци се

завръщат по своите родни места. Що се отнася до активите за княжеската дипломация, може да се признае, че съглашението е сполука за външнополитическото ведомство. Спогодбата материализира идеята за двустранно сътрудничество, превръща София в активна страна по Македонския въпрос, а не безмълвен наблюдател на инициативите на Русия и Австро-Унгария. Като пряко следствие, България печели правото да открие дипломатическо агентство в Берлин, при това с княжески представител, а не както до тогава Германия, позовавайки се на васалитета, е настоявала емисарът на София да бъде определен като султански пратеник. И така, с откриването на мисия в Берлин, българското Княжество завършва оформянето на своята европейска дипломатическа мрежа. България вече има представители във всички столици на великите сили, както и в съседните балкански държави. Всички княжески представители са с ранг „дипломатически агент“.

Паралелно, обаче, княжеската дипломация работи за споразумение със Сърбия по отношение на Македония. На 30 март 1904 г. е подписан таен договор, който предвижда съвместни действия по прилагането на Мюрцщегските реформи в македонските вилаети и разширяването на програмата и в Одрински вилает; общи действия за защита на територията на двете държави; съпротива срещу окупация на Солунски, Битолски или Косовския район; сключване на военна конвенция; защита на интересите на Черна гора що се отнася до повдигането на албанския въпрос и арбитраж на руския император в случай на неразбирателство между България и Сърбия. Той е придружен от приемането на явен договор, който планира търговски и икономически облекчения.

Подписването на българо-сръбския договор е поредното постижение на княжеската дипломация. Без да правят отстъпки с промяна в границите на Македония, софийските управляващи успяват да се разберат със съседна Сърбия, която е пряко ангажирана със съдбата на европейските владения на Турция. Наред с действащите дипломати ген. Хр. Хесапчиев и Д. Ризов, участвали в сключването на договора, за договарянето със Сърбия важна роля има и княз Фердинанд, който през цялото време следи внимателно преговорите; активни са и министрите ген. Рачо Петров, Димитър Петков и ген. Михаил Савов. Въпросът излиза извън пряката сфера на дипломатията и в него се намесват и вътрешният, и военният министър. Това е така, защото проблемът засяга една от стратегическите цели на всички български правителства, а именно – благоприятното решение на националния въпрос.

Сключването на спогодбата задълбочава и двустранните владетелски контакти. Между княз Фердинанд и крал Петър се провеждат няколко срещи, а отношението на българския княз спомага Белград да излезе от своята международна изолация. Пряко следствие е официалното посещение на крал Петър в София, посрещнат бляскаво в столицата.

От началото на ХХ век, при номинирането на българските дипломатически агенти особено осезаема става ролята на княза. С претенциите си на просветен владетел, той следи отблизо външната политика, познава намеренията на европейските държави и налага основната външнополитическа линия на своите правителства. Княз Фердинанд не само държи да бъде информиран за дипломатическите назначения, но на определени постове изпраща свои доверени лица. Ролята му е дотолкова важна, че нему се изпращат отделни рапорти и представителите спазват освен правителствените и личните му инструкции.

Разширената дипломатическа мрежа на Княжеството изисква класифицирането и организирането на представителствата в чужбина, за чиято цел през 1897 г. е приет особен Правилник. Това е първият нормативен документ, който регламентира дипломатическата служба. Правилникът въвежда нов момент в третирането на княжеските представители, а именно разделянето им на първокласни и второкласни дипломатически агенти; определено е също така съществуването на първо-, второ- и третокласни секретари. Нормативният акт разграничава и две степени на представителствата – докато агентствата в столиците на Великите сили и Османската империя се управляват от първокласни агенти, то тези на съседните балкански държави – от второкласни. В следващите членове от правилника са третираны въпросите за назначенията и повишенията на персонала. Определена е клетвата, която всеки един чиновник при встъпването си в длъжност трябва да произнесе. Говори се за заплата, право на отпуск, униформа.

Правилникът въвежда строги критерии при назначенията на княжеските агенти. Предвижда се кандидатите да се явяват на изпит. Фиксирани са огромните изисквания към претендентите за дипломатическа кариера – те трябва да положат изпит по конституционна, съдебна, административна и финансова организация не само на България, но и на „по-главните” чужди държави; трябва да познават главните принципи на международното публично и частно право, както и елементи от гражданското, търговското и морското право. Чиновниците трябва да знаят история на трактатите от 1648 г. насам; политическата и търговска география, търговска и индустриална

статистика на България, както и елементи от политическата икономика. И в добавка, накрая се държи изпит по български език и литература, френски език, дипломатически стил и протокол. Както личи, програмата за изпити е изключително амбициозна, но тя отразява идеала на дипломатическа служба да се назначават лица особено ерудирани, с широки исторически и съвременни познания и богата езикова и юридическа култура.

В същността си българският *Правилник* следва заложените модели от белгийския практическия наръчник за политическите агенти на Белгия, изготвен от барон Гарсиа дьо ла Вега, доктор по право и секретар на първокласна легация. Усеща се силното влияние на Постановлението за белгийския дипломатически корпус от 1842. Това не е изненада, тъй като знаем, че още от времето на Учредителното събрание, белгийското конституционно управление става пример за младата българска държава. Самият д-р К. Стоилов не веднъж дава за пример историческото развитие на малкото кралство.

Десет години по-късно с оглед на развитието на българската дипломатическа служба е приет Закон за устройството и службата по Министерството на Външните работи и изповеданията (1907). Важен момент с оглед еманципирането на Княжеството е залагането на члена, че начело на дипломатическите представителства в чужбина стоят пълномощни министри или дипломатически представители, а начело на консулствата – консули. Новата титулатура е характерна за представителите на независима държава и е демонстрация на нарастналото самочувствие на българската държава, готова да застане равнопоставено до останалите суверенни държави. Нормативно се въвежда понятието за „чиновници от кариерата”, което идва да покаже, че в Княжеството вече има изградена своеобразна дипломатическа служба. Вече се дават определени критерии за избор на кандидати – или изкачил се по професионалната стълбица чиновник, или човек с влияние, обществено значима персона с политическа окраска. Този начин на подбор е положително оценен от съвременниците, а и следва опита на други държави, където е дал добри резултати. Друг важен критерий при постъпването на служба се оказва завършеното юридическо образование, издържан изпит по български, френски, българска география и история. Следват нови допълнителни изпити за влизане в кариерата и строги правила за повишаването в ранг. Отново се третират въпросите за клетва, отпуск, униформа, представителни.

Новият закон за устройството на МВРИ не се отличава в своята същност особено от Правилника. Но това, на което трябва да се обърне внимание, е нормативното възприемане на Княжеството като независимо. Бавните практически

усилия на българската дипломация по пътя към суверенитета намират израз и в нормативната уредба на външнополитическото ведомство и юридически във вътрешен план създават благодатна почва за достигането на така желаната независимост.

Пряко следствие от приемането на Закона е издаването на указ за преименуването на дипломатическите агентства в Берлин, Виена, Лондон, Париж, Петербург, Рим, Цариград, Букурещ, Белград, Цетина и Атина в княжески дипломатически представителства. Тъй като подобна самоволна смяна на ранга веднага би предизвикала основателното недоволство на другите държави, за момента новата терминология се ползва само във вътрешнодипломатическата кореспонденция.

През този период бавно и постепенно е извоювано официалното признаване на княжеските дипломатически агенти в чужбина. Но официализирането на българския владетел не води автоматично до промяна в отношението към дипломатите. Даже напротив, те попадат в един омагьосан кръг на изчакване, прехвърляне на отговорности и неизвестност. Колкото стремежът на българската дипломация към еманципация е последователен, толкова отношението на съседите е непоследователно. В един момент на княжеските представители са оказвани важни почести, но после те отново са игнорирани. Предвид тромавото задействане на дипломатическия механизъм, за съществена промяна спрямо българските дипломати може да се говори едва две години след признаването на княза, през 1898 г., а импулсът за това идва от Цариград - Гордиевият възел за признаването на равнопоставеността на българските дипломати.

В началото на март 1898 г. Димитър Марков, заедно с първия и втория секретар на агентството, е поканен на дипломатически гала обяд в Илдъза – представен е на султана от външния министър наравно с другите чуждестранни представители. На трапезата му е отредено място като шеф на мисия, както и на театъра след вечерята. Случилото се в османската столица дава сигнал на останалите държави в отношението им към България. Тогава някои от княжеските представители са вписани за пръв път в дипломатическите листи и започват да присъстват на официални тържества. Интересно е да се отбележи, че в протоколно отношение по-големите трудности са създавани от съседните балкански държави. Особено ревнива в това отношение е Гърция, която надменно се изживява като пазител на международните договори и явно и последователно игнорира българските представители. Енергията ѝ стига дотам, че тя ги пренебрегва дори пред хора, непринадлежащи към корпуса. Тази игра на котка и мишка до голяма степен е вдъхновявана от Цариград, откъдето се излъчват основните импулси на османския суверенитет. Въпреки прецедента от 1898 г. в турската столица, който би

трябвало да урегулира положението на княжеските представители в чужбина, последвалите години са явно доказателство, че Портата има къса памет. Нейните посланици не пропускат случай да изолират българите и да им посочат подобаващото им се място.

Любопитно е, че в столиците на Великите сили управляващите са по-благоклонни. Във Виена, Петербург и Париж ежедневието на българските дипломатически агенти е почти безпроблемно. Всъщност българските представители успяват по един елегантен начин да придадат на своето агентство равноправен характер. Свидетелство за това са провежданите аудиенции при съответния монарх. Българите настоятелно си издействат височайши прием, на който предават частно писмо от княза до другия суверен. Церемониално погледнато обаче, това има за цел да се приравни с практиката по акредитирането на независимите пратеници към владетеля и деликатно да се придаде на българския дипломатически статут нещо повече положение на агент, акредитиран към външно министерство.

Успешният път към самостоятелността безспорно се дължи и на личностния фактор. Княжеските агенти, които се ползват със симпатиите на държавата-приемник, са толерирани и са им оказвани почести, докато непопулярните са игнорирани. Често, когато държавата-приемник търси определена изгода, тя се отклонява от държаното поведение и оказва ласкав прием на българските представители като по този начин се надява да предразположи насрещната страна и да постигне целите си.

Друга форма на отбягването на ограниченията на васалитета е присъствието на Княжеството на международни конференции. Характерна черта на българското участие на такива международни форуми е близостта им и симпатизирането на вижданията на руските делегати.

Важната среща в Рим през 1898 г., посветена на борбата срещу анархистите, е от особено значение за бъдещето политическо признаване на младото Княжество. В Италия България е представена като самостоятелна суверенна държава; нейният представител е третиран наравно с другите делегати и му е определено подобаващото му се място. Това се дължи в немалка степен на енергията на д-р Хараламби Сърмаджиев, който от началото си спечелва равноправие, а по време на дебатите работи усърдно за законодателните и административни решения на конференцията.

Международната конференция има ключова роля в дългогодишната борба срещу анархистите. Тя става отправна точка за създаването на мерки за увеличаване на европейското полицейско общуване и обмен на информация. От тази гледна точка

участието на България е голямо постижение, защото тя се присъединява равноправно към международните дебати в борбата срещу анархизма. Решенията на конференцията полагат началото на едно плодотворно многостранно сътрудничество, в което България е равностоен участник. Последователните междудържавни солидарни действия водят до съставянето на протокол срещу анархизма в Санкт Петербург през 1904 г., подписан и от България.

Докато на първата конференция след признаването на княза българският делегат участва като самостоятелен независим пълномощник, то следващите такива отново го връщат в изходна позиция като придадена част към османските представители. През 1899 г. по инициатива на Русия, е свикана първата Хагска мирна конференция, която цели да ограничи въоръжаването на европейските държави. Поощрен от прецедента в конференцията срещу анархистите, българският дипломатически представител в Петербург енергично лобира за разрешение България равноправно да участва в дебатите. След оказания в Цариград натиск и Портата се съгласява България да участва, но поставя две предварителни условия: българските делегати да заемат мястото си до турските, както и да не повдигат въпроси, които опират до вътрешния ред в Османската империя (очевидно визиращи Македония и Одринско). Благодарение на руското разположение, удовлетворява се искането на българските делегати да не бъдат поставени до турците. След известни комбинации в подредбата на залата за заседания, става така, че между българската и турската маса е тази на швейцарците като по този начин формално са отделени васал и сюзерен. Но в заключителния акт е подчертано зависимото положение на България спрямо Турция като подписите на българските делегати са поставени след тези на турските им колеги.

Едва в навечерието на независимостта кръгът се затваря и България става отново пълноправен участник в международното общуване. През 1907 г. се провежда Втората Хагска конференция. Този път България прави всичко възможно, за да си осигури участие като независима държава. За целта тя трябва да извоюва съгласието на страните, подписали Берлинския договор. Въпросът е решен в полза на Княжеството, което този път заема отреденото му по азбучен ред място. Както и при първата конференция, българските делегати поддържат близки контакти с руските представители. Спечеленото за България място на Втората среща в Хага се дължи в немалка степен на енергията и постоянството на новия български външен министър, д-р Димитър Станчов, сам той делегат на Първата Хагска конференция. Прекарал дълги

години в дипломатическата кариера, той по-добре от всеки друг е наясно с ежедневните усилия на княжеските представители в отстояването на собствения суверенитет.

Вижда се, че промяната в протоколно отношение не е плавен, възходящ процес, а прилича по-скоро на английски валс – стъпка напред, една в страни. Това без съмнение забавя българската еманципация, но не я предотвратява. Постигнатите успехи в икономическо отношение ускоряват започналите процеси и имат политически измерения. През 1908 г. за всички съседни и несъседни страни отдавна е ясно, че международният статут на България е един анахронизъм, който скоро трябва да бъде преодолян.

С Четвъртата глава на първата част от изследването завършва период, окръглен от четирите години на вече независимата българска държава. От 1908 г. до избухването на Балканската война, натрупала професионален опит и постигнала определена историческа зрялост, българската дипломация се представя и като активен партньор, и като равностоен опонент в динамичните двустранни и многостранни общувания.

Този последен и за историческото повествование етап започва с управлението на Демократическата партия, чието правителство идва на власт с амбициозна външнополитическа програма, в която на първо място стои въпроса за независимостта. И това е съвсем нормално като се имат предвид успехите на България през първите години на XX век – икономически напредък, сключени търговски договори, участие на международни конференции. Княжеството има всички симптоми на суверенна държава; единственото, което остава е независимостта международноправно да се регламентира. Казусът за независимостта е в тясна връзка със стремежите на княжеското правителство да реши Македонския въпрос. Младотурската революция от лятото на 1908 г. в Османската империя създава благодатни условия за реализирането на правителствената програма. „Инцидентът Гешов” и окупирането на Източните железници от княжеските власти катализират процеса. На 22 септември 1908 г. във Велико Търново България е обявена за независима.

Провъзгласяването на Княжеството за суверенно е лесен акт, но трудното тепърва предстои. Повтаря се ситуацията от 1887 г. - България е извършила нарушение на Берлинския договор и независимостта трябва да бъде международно призната, за да е реална. Отново на преден план излиза дипломацията, която трябва да регламентира новото положение. Както може да се очаква нито една от силите първоначално не

възприема промяната на статуквото. Нещо повече - Австро-Унгария предявява и финансови претенции към железниците.

За целия период от обявяването на независимостта до фактическото ѝ признаване, княжеските дипломатически агенти в чужбина енергично отстояват българската кауза и действат в защита на българския суверенитет. В редовни рапорти те държат в течение своето правителство за настроенята в столиците на Великите сили. Пъстрата палитра сведения информира българската дипломация за евентуалните действия, които може да предприеме.

Прави впечатление неотстъпчивостта на външния министър и солидарната подкрепа, получена от неговите колеги министри, които отстояват като граница на финансовите плащания сумата от 82 млн. франка. Въпреки масирания натиск от страна на великите сили за увеличаване на евентуалния платеж от страна на България, ген. Стефан Паприков твърдо заявява, че подобен акт е абсолютно неприемлив и би довел до война с Турция. Ултимативният тон на българското правителство в този случай води до успех. Нито една от силите не желае война, затова със задружни усилия се достига до разрешение на въпроса. На 17 януари 1909 г. Русия предлага сложна финансова комбинация, удачна и за двете спорещи страни. Според нея Петербург се нагърбва с изплащането на сумата към Турция, удържайки от нея обаче това, което Цариград дължи на императорското правителство. От друга страна София става длъжница на Русия за сумата от 82 млн. лв като сключва формален заем с руската държавна банка. Сделката е оценена от българския дипломатически агент в Петербург Димитър Цоков като крайно изгодна не само във финансово, но и в политическо отношение. Споразумението би запазило авторитета на България ненакърнен и би го поставило на равна нога в тристранните преговори.

Скоро започват и разговорите по уточняването на финансовата част. След подписването на руско-турско споразумение през март 1909 г., министрите Стефан Паприков и Иван Салабашев заминават за Петербург, а Андрей Ляпчев – за Цариград. Паралелните действия на българската дипломация целят по-бързото решение на въпроса, но разговорите в османската столица вървят трудно, тъй като Ляпчев трябва да изглади с турската страна висящите въпроси. Правителствени промени в Цариград допълнително затрудняват задачата му, а натискът от Германия и Австро-Унгария по повод източните железници значително утежнява положението. Българската дипломация отново е принудена да прибегне до диверсия и да размаха призрака на войната, за да катализира решението на въпроса. Без съмнение, в тези извънредно

трудни условия на преговаряне, ролята на българския делегат в Цариград е от голямо значение. Той проявява особена гъвкавост в името на разбирателството.

И така, на 6 април 1909 г. е подписан българо-турски протокол за уреждането на независимостта, в присъствието на посланиците на Антантата. Споразумението урежда двустранните спорни въпроси, България и Турция си поделят задълженията към Източните железници, а Турция *„припознава новото политическо положение на България“*. Същият ден в Петербург се регламентира българо-руската финансова сделка. На 7 април Русия признава независимостта на България, последвана от силите на Антантата и балканските държави. Австро-Унгария и Германия признават българския суверенитет седмица по-късно, след като получават гаранции за интересите им в Източните железници.

Независимостта, утвърдена от европейския концерт, увенчава тридесет годишните усилия на българската дипломация. Княжеските представители стават царски пълномощни министри и извънредни пратеници, управляват легации и участват на равни начала в дипломатическия церемониал и протокол. Новото положение на държавата премахва дефицитите на васалитета и превръща България в равностоен партньор на останалите страни. Напредъкът на царството, оглавено от амбициозен монарх, закономерно го превръща в обединителен център на балканските стремежи за реванш над османския поробител. Само три години и половина по-късно България вдъхновява сключването на Балканския съюз и става стожер на съюзния договор.

Обвързването на балканските държави срещу Османската империя е вдъхновено от коалиционното правителство на народняци и прогресивнолиберали, ръководено от Иван Ев. Гешов, който същевременно е и титуляр на външното министерство. Избухналата през 1911 г. Итало-турска война създава подходящи условия за пристъпването към многостранно християнско сближение. В обсъждането на дипломатическите ходове освен министър-председателя взимат участие на първо място цар Фердинанд, министърът Теодор Теодоров (временно управляващ МВРИ, докато Гешов е в отпуск); в разискванията са посветени и дипломатите Димитър Ризов и д-р Димитър Станчов. На 29 февруари 1912 г. е подписан съюзният договор със Сърбия, а на 16 май с.г. – с Гърция; през лятото е постигнато и устно споразумение с Черна гора. Българската дипломация не прави нищо, за да проучи настроенятия в съседна Румъния. Пълномощният министър д-р Г. Калинков уверява, че Букурещ няма да се съгласи с промяна на балканското статукво и съветва София да се разбере със северната си

съседка. Но Гешов така и не го чува. След вяли опити от българска страна да се разбере румънското мнение, София изоставя идеята, уверена в руското покровителство.

В тези напрегнати и трудни за българската дипломация дни, тя има нужда от опитен стратег, който да доведе външнополитическата офанзива до успешен край. Дали това е външният министър Гешов? Макар той да е успешен изпълнител и добър емисар на българските правителства в предишни години, сега, вече начело на дипломацията, Гешов проявява забележителна недалновидност при сключването на системата от съюзни договори в навечерието на войната. Обвиняван от повечето си съвременници, че е нерешителен и избягва да поема отговорност, той проектира тези си качества върху водената от него външна политика. И трите договора със съседите са в различна степен недовършени – със Сърбия остава да тежи една спорна зона, с Гърция териториалните въпроси изобщо не са засягани, което също вещае проблеми, а устната договорка с Черна гора е в пълно противоречие със сериозната дипломация. Отказът за изясняване на позицията на Румъния е кулминацията на половинчатите действия на външния министър. Страхът да направи решителна крачка и да предвиди възможните усложнения в балканските отношения са сигнал за провала на водената от него дипломация и предопределят първата национална катастрофа.

Втората част на дисертацията е посветена на просопографския анализ на групата на българските дипломати. Основните акценти за изясняването на колективния образ на тази социална и в определен смисъл професионална общност падат върху произхода, образованието и възпитанието на изследваните лица. В търсенето на отговори са поставени на разискване въпросите: Доколко потеклото им се отразява на рекрутирането им в дипломатическия корпус, доколко личните истории влияят върху издигането им в професионалната йерархия; Има ли някакви закономерности в извървените от всеки индивидуални пътища към кариерата? Доколко личните и партийни пристрастия; приятелските, семейни и бизнес връзки въздействат върху назначенията? И всъщност имаме ли ние професионални дипломати, т.нар. дипломати от кариерата? Успешните уточнения на тези въпроси биха позволили да се изгради модел на дипломатическата кариера в България в първоначалния период на нейната модернизация.

Защо дефинираме дипломатите като социална група? Установен в науката още през XVII в., терминът *социална група* означава вид социална общност, която представлява реално обединение на членове на обществото по някакъв признак в

определено време и на дадено място. Както при повечето културологични понятия и тук има различни, дори противоположни становища за същността на социалната група. В конкретния случай е определящо, че дипломатите съвместно изпълняват един обособен кръг обществена дейност, въз основа на който се формират общи групови интереси, ценности, групова солидарност и чувство за групова идентичност. Същевременно личните истории на дипломатите, разположени по линията на историческото време, дават възможност да се говори за тяхната обща социална биография, която може да съвпада, но може и да е различна от биографията на личността. Пак в социологически смисъл, групата на дипломатите, макар и малка по численост, може да се интерпретира и като *социална общност*, основаваща се на признака, свързан с обществено значимата им дейност. От друга страна, функционалната принадлежност на дипломатите към висшите служители на държавата ги връща в позицията на подгрупа, която се идентифицира чрез утилитарния начин на образуване.

Дефинирането на дипломатите като социална група е важно, но то се оказва и плодотворно, тъй като по този начин социологията става безусловен партньор на събитийната история, разказана в първата част на изследването. Доказано е, че използването на социологическите константи като произход, образование, професионален статус и пр. са от значение за историческата промяна на човешкото съществуване. Преимуществовата на модела обаче, приложими към социалните общности, съдържат имплицитно и ограничения, които в настоящото изследване рискуват да обезличат и деперсонифицират историческите актьори. За тяхното преодоляване изглежда продуктивно да се повика на помощ просопографията, която, отговаряйки на различни (по дефиниция социологически) въпроси за всички изследвани лица, може да проектира рамка, която да разпознае, открие и индивидуализира личностите в изследваната група. Просопографският метод съдържа по-голям набор от разнообразни решения за конструиране колективната биография и колективния образ на социалната група чрез нейните общи, но и чрез специфични характеристики.

Както се знае, през 1878 г. България е възстановена, но за да пребъде, тя се нуждае от подготвени лица. Твърде малко са тези, които могат да се похвалят с европейско образование. Но всички, които го имат, участват в изграждането на модерната българска държава. Княжеството има много да навакхва. В този смисъл политическите дейци не се ограничават в едно поприще. Повечето от българските

дипломати са видни общественици, били са министри, депутати, организатори, литератори, учители, лекари, търговци. Професионални български дипломати са Димитър Минчович, Димитър Станчов, Панчо Хаджимишев, Димитър Цоков и разбира се, незаменимият Георги Вернаца.

Анализът на трите основни критерия – произход, образование и професия, създаващи облика на княжеските дипломатически агенти, довежда до редица важни заключения. Става ясно, че дипломатическите агенти произлизат от земите, населени с българи, като преимуществено е присъствието на служители от Княжеството и Източна Румелия. По произход преобладават наследниците на търговското съсловие, основно дребното и средното. Техните бащи са част от тази предприемчива и активна прослойка възрожденски хора, които се възползват от възникналите благоприятни условия в Османската империя за развиване на лична инициатива и пълноправно участие в стопанския живот. Финансовият просперитет на бащите се отразява и върху бъдещето на синовете. Младежите са поощрени да получат добро образование – един дефицит, който винаги е тежал на родителите. Липсата на благороден произход е компенсирана от предоставените възможности за елитно образование, което е гаранция за успешното им бъдеще. Бащите определено са били прозорливи – при възстановяването на българската държава през 1878 г., тя има съществена нужда от добре подготвени лица за създаването на княжеството, което в случая означава просветени лидери, способни да се нагърбят с предизвикателствата на националното строителство.

Сферата на дипломацията не е изолирана от държавното моделиране. Даже напротив – именно там са нужни най-добрите, защото те ще представляват страната си пред европейските сили. Резонно е да заключим, че образованието се превръща в основния капитал на младите дипломати, ключов за професионалното им израстване. Благодарение на своето интелектуално възпитание те получават значими постове, както и възможността да впълнят теоретичните си познания от университета в практиката на държавното формиране. При това, както стана ясно, повечето от българските дипломати получават юридическо образование, особено подходящо при изграждането на институциите на новата страна. Наред с реализиралите се в областта на юриспруденцията, виждаме и представители на професионалните кръгове на военните, лекарите, финансистите. Безспорно отговорни специалности, те дават сериозен опит, а и създават обществен престиж, който впоследствие е особено ценен за упражняващите дипломатическата професия.

Интересни сведения узнаваме от участието на дипломатите в различни социални мрежи. Връзките между тях по линия на образованието трудно се открояват и остават почти изцяло в сферата на предположенията, но все пак хвърлят известна светлина върху формите на рекрутиране на корпуса. „Златното поколение” на Роберт колеж от 1871 г. дава основания да се смята, че младежките контакти оказват последващо влияние и върху тяхното професионално и държавно израстване.

Любопитно е, че очакванията за кариерно напредване по партийна линия не се потвърждават. Наистина, редица номинации на съмишленици още от времето на Стоилов стават факт, но тези лица не остават впоследствие в дипломатическото поприще и следователно не влияят върху оформянето на дипломатическия корпус. Партизанските рекрути по времето на прогресивнолибералите, а по-късно и при демократите и народняците не са стратегически с оглед на лицето на българската дипломация.

Оказва се, че връзките по линия на покровителството имат най-голяма тежест при създаването на външнополитическия корпус на Княжеството. Протежирането, било от страна на външния министър или княза, изграждат лицето на българската дипломация и са залог за една успешна и трайна кариера на избраните служители. Този тип номинации са в основата на професионалната група – това са лицата, които за целия интересуващ ни период Европа разпознава. Особено като си припомним консервативния характер на дипломатическата институция навсякъде по света, не е чудно, че именно едни и същи лица виждаме да обхождат чуждите столици. Разбира се, техният избор не е плод на самоцелна симпатия – те реално са хора подготвени, с опит, които тежат добре на мястото си.

Изследването разкрива и значението на родствените връзки. Като имаме предвид, че България е малка държава и че след Освобождението начело излизат образованите и способните, амбициозните наследници на авторитетни възрожденски семейства, не е чудно, че на най-високо ниво държавниците и представителите се оказват обвързани във всевъзможни родствени връзки. Но е важно да се отбележи, че в случая те нямат това значение за рекрутирането на дипломатически персонал, защото в повечето обстоятелства на първо място е политическото назначение, а впоследствие идва и родовото обвързване.

Професионалните кръгове и бизнес интересите (особено последните) са следствие от участието на дипломатическите представители във властта. Те обаче не са

тясно обвързани с държавното управление и в този смисъл нямат отношение към дипломатическите номинации.

Масонството няма отношение към рекрутирането на дипломатически персонал. До Балканските войни тайната организация не успява да обедини българския елит, нейното съществуване е често разтърсвано по политически причини, а само малка част от представителите са познати като масони (за някои от тях дори това е в сферата на хипотезите поради тайния характер на структурата).

Заклучение

От историческия анализ в първата част на изследването се вижда, че още от началото на своето съществуване, Княжеството изхожда по презумпция от идеята за своята самостоятелност. По отношение на ограниченията в международноправния статут на държавата, събраните в Търново депутати проявяват особена чувствителност. Авторите, изследвали подробно изработването на Търновската конституция, единодушно отбелязват, че българските „нотабили” се отнасят твърде ревниво към всичко, което би напомняло за зависимостта на държавата и с приетите конституционни норми фактически показват, че не признават васалното ѝ положение.

Стремежът да се подчертае националната самостоятелност на Княжеството като се видоизменят или просто премълчат ограничителните клаузи на Берлинския договор проличава още при обсъждането на наименованието на основния закон. Чл. 4 от договора задължава българските първенци да изработят „Органически устав” – утвърдено в международната практика понятие, указващо на зависимия държавноправен статут. Събранието заменя термина „устав” с „конституция”, приемайки при това, че именно тя е общественият договор, уреждащ отношенията между държавната власт и народа. Затова не е изненада, че в приетата на 16 април 1879 г. Търновска конституция няма и намек за васалното положение на държавата спрямо Турция. Князът е определен за върховен представител и глава на държавата; нему принадлежи законодателната и изпълнителната власт (чл. 9, чл. 12). Член 17 определя княза за представител на държавата в отношенията с чуждите държави, който има право с одобрението на Народното събрание да сключва договори със съседните държави. Своето съществуване Княжеството започва с функционирането на шест министерства с министри, назначаеми от княза и отговорни пред него и пред Народното събрание.

Независимо от различните тълкования на съвременниците за суверенитета и в противоречие с настояването на доктрината, че може да съществуват и „полусуверенни“ държави, българските политически дейци и в частност дипломати, не отстъпват от позицията си, че България е автономно Княжество, в което държавна воля на княза и правителството се проявява чрез самостоятелното спрямо другите държави упражняване на властта.

Отстояването на концепцията за самостоятелността на Княжеството е поверена на българските дипломати. Именно затова е необходимо те да са достойни хора, поставени добре на мястото си и заслужаващи доверие. В този смисъл Княжеството прави възможно най-добрата селекция индивидуалности, които да представляват страната в чужбина.

И така, какъв е профилът на модерния български дипломат?

Той е човек, произлизащ от средите на познатите и авторитетни български възрожденски родове. Наследник е главно на търговци (едри или дребни, но има и единици, представители на едрите стопански субекти), в по-редки случаи на занаятчии. Негов основен капитал е образованието, на което той се надява за професионален и политически напредък. Различните контакти, които българският дипломат изгражда по време на своя житейския път, също имат отношение към неговото служебно израстване. Главният фактор са връзките по линия на наставничеството – общуването тип покровител-фаворит (някои биха го свързали и с приятелството) – връзки, които създават стабилния характер на дипломатическия корпус.

Професионалният дипломат не е привърженик на определена партия. Разбира се, той може да има своите политически пристрастия, но партизанството не е водещо при професионалната му номинация.

Българският дипломат произхожда в повечето случаи от влиятелни родове, но и по силата на брака се обвързва с други известни фамилии. Но фамилната принадлежност не е причина за кариерно израстване, тя скрепява политическите контакти в един по-дълбок съюз. България е малка, още по-малка е София, затова и всички, заели важни позиции в столицата, се познават, и доста често се намират помежду си в разнообразни родствени връзки.

От изложението се вижда, че в течение на първите тридесет години след Освобождението си, България изгражда и усъвършенства своята дипломатическа мрежа. В навечерието на войните Царството разполага с модерен и активен

външнополитически корпус, а неговите дипломати се превръщат в модел за професионално подражание от следващото поколение.

И накрая, но не като завършек на историята на българската дипломация, се изкушавам да обобщя, че натрупаният в оптимистичното до 1912 г. предвоенно време опит (успехи и постижения, а също несполуки и провали) ще даде обилни плодове в междувоенния, оказал се отново предвоенен период: когато модернизацията на дипломатическата служба е съобразена с най-добрите европейски практики, когато са въведени строги правила за кариерно израстване на дипломатите, когато българските представители в чужбина са горди, че са избрали да служат на своята Родина.

Публикации по темата на дисертацията:

- 1. Стрезова, А.** Пловдивската фамилия Гешови и раждането на българската дипломация. - В: Годишник на Регионалния исторически музей- Пловдив. Книга Шеста, 2009, с. 23-27.
- 2. Стрезова, А.** Иван Стефанов Гешов – политик, общественик, дипломат. – В: Независимостта на България 1908 г. - поглед от XXI век. Сборник доклади от международната научна конференция, проведена в София на 19-20 септември 2008 г. С., Институт за исторически изследвания при БАН, 2010, с. 341-350.
- 3. Стрезова, А.** Д-р Хараламби Сърмаджиев – българският делегат на Международната конференция за борба срещу анархистите (Рим, 1898 г.). – В: Известия на Регионален исторически музей – Стара Загора, т. IV, 2011, с. 610-614 (PDF).
- 4. Strezova, A.** The Bulgarian-Romanian Diplomatic Relation in 1911-1913 through the Eyes of a Contemporary (Memoirs of the Bulgarian minister plenipotentiary in Bucharest Dr. Georgi Kalinkov). – In: "Balkans. Contribution to the history, culture and civilization." Constanta (forthcoming).
- 5. Танкова, В., А. Стрезова.** Още веднъж за избора и инвеститурата на княз Александър I през 1879 г. – В: Историкии, Шуменски университет „К.Преславски”, Т.5 (под печат), 20 стр.
- 6. Стрезова, А.** а) Д-р Георги Иванов Калинков; б) Петър Матеев Матеев. – В: Балканските войни 1912-1913. Памет и история. Ред. В.Танкова. С., Акад. изд. „Проф. Марин Дринов”, 2012, с. 187-209, с.440-448.